

יחס היהדות אל הנצרות.

אבל מחשבות בורא העולם אין כח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו, ולא מחשבותינו מחשבותיו, וכל הדברים האלו שלישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אינן אלא לישר דרך למלך המשיח, ולתקן העולם כלו לעבוד את ה' ביחד, שנאמר 'כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכם אחד' (צפניה ג ט)."

- הרמב"ם¹

הרעיונות שיפרשו להלן, על היחס היהודי לנצרות שלובים יחד עם חזון לפיו בית המקדש בירושלים יימצא בשכנות של שלום למבנים המקודשים לאסלאם על הר הבית ואף סמוך לכנסיות הנוצריות הרבות הנמצאות בקרבת מקום. לאור דברי הרמב"ם שצוטטו לעיל, לנצרות ולאסלאם, שניהם ענפים שהשתרגו מהיהדות, ישנו תפקיד בתוכנית האלוהית לגאולת העולם. מכיוון שמטרת המקדש היא לשאת את שם ה', האל האחד, לכל העולם ולא רק ליהודים, טבעי הדבר שיהודים, מוסלמים ונוצרים, ייקחו חלק בתמורות שיחולו בעולם, גם בעקבות כינון המקדש.

אולם, עקב ההיסטוריה העקובה מדם של רדיפות היהודים בידי הנוצרים וכן התיאולוגיה הנוצרית עצמה, הרעיון לפיו תהליך חיובי עשוי לנבוע מקרבתו של המקדש לכנסיות הקיימות כיום בירושלים, יכול להיות תמוה בסקירה ראשונה בעיניים יהודיות.

במאמר זה, לפיכך, נבחן את העמדה ההלכתית בנוגע לנצרות, וכן את דעותיהם של רבנים על דמותו של ישו. כמו כן נסקור וננתח את ההבדלים בין הדרכותיו המקוריות של ישו מול התיאולוגיה המאוחרת שעוצבה תחת מכבש האימפריה הרומאית, ששיאם בשינויים תיאולוגיים שנעשו במהלך ועידת ניקיאה בשנת 325 לספירה ולאחריה. אנו מקווים שנוכל לספק את הרקע ההיסטורי הנדרש כדי לסייע באבחנה בין אותם שבצעו פעולות הרסניות, לא מוסריות, בשמו של ישו אך בניגוד לזרנו, ובין אלו שהלכו לאור הדרכותיו במהלך ההיסטוריה.

הספרות המחקרית שנכתבה על הנצרות הקדומה ועל התפתחותה, על ידי נוצרים ויהודים כאחד, היא עצומה. יהיה זה, אפוא, אך יומרני להציע תשובות מספקות במאמר זה לשאלות מהותיות רבות הקשורות לעניין. תקוותינו היא שלמצער נוכל להעלות לדיון במסגרת זו את השאלה האם הגישה הרומאית של "הפרד ומשול" נתנה את אותותיה במידה מסוימת גם בתיאולוגיה של הנצרות מעבר ליצירת החיץ ההיסטורי בין יהודים ונוצרים, אשר אותו יש לסתור על מנת לבנות גשר דרך לימוד ושיח משותף. כפי שצוין לעיל, לאור אותו הציטוט מהרמב"ם ולאור תפקידו האוניברסאלי והמתקן של המקדש, ברור הדבר שיהודים, מוסלמים ונוצרים יהיו שותפים לאותם אירועים גאוליים של החזון הנבואי על הר הקודש.

יש לציין שנושא המאמר הוא היחס היהודי לנצרות, וכיוון שכך הוא פונה לעבר הקורא היהודי. נוצרים ואחרים הינם כמובן מוזמנים לקרוא את המאמר, מתוך ההבנה שאין במאמר זה כוונה לשפוט את הנצרות, את התיאולוגיה שבבסיסה, או את אחת מתת האמונות של הנצרות. אכן, בימינו, נוצרים רבים, קתוליים ופרוטסטנטים, מתחקים אחר שורשיה של הנצרות, ונושא זה היה אף מושא עניינם של הוגים שונים בזמן כינונה של ארצות הברית אשר העלו נושאים אלו ודנו בהם באריכות. אין זה מן הנמנע, שהתשובות שיהודים ונוצרים ימצאו לשאלות שיעלו כאן ישקפו את התיאולוגיות השונות, אולם יחד עם זאת, יהיה זה בעל ערך להמשיך את שיח הדורות הקודמים על שאלות מלאות עניין אלו, כדי שיהודים ונוצרים כאחד ילמדו מההשקפות השונות.

א. היחס ההלכתי של היהדות כלפי הנצרות.

הדעה הרווחת על הנצרות, שהתגבשה בעיקרה בימי הביניים, הייתה שמבחינה הלכתית הנצרות מוגדרת כעבודה זרה. לכן אפוא, כל האיסורים וההדרכות המחמירות אשר הוטלו בידי חכמים לאורך הדורות כדי לגדר את האדם היהודי מעבודה זרה, כדוגמת איסור ההנאה מעבודה זרה ואיסורי כניסה למקום שיש בו עבודה זרה,² חלים אף על הנצרות. בעקבות האיסור ללמוד על אמונות של

¹ רמב"ם, הלכות מלכים, י"ד (מהדורת הרב קפאח). פסקה זו הושמטה בידי הצנזורה בימי הביניים, אך למרות זאת הייתה ידועה מאד בקרב יהדות מערב אירופה. ראו ר. בן-שלום. מול תרבות נוצרית. מוסד בן צבי, ירושלים 2006, עמ' 165 הערת שוליים 60 (להלן, בן-שלום, מול תרבות).
² עיינו למשל במשנה עבודה זרה פרקים א, ב וכן ברמב"ם הלכות עבודת כוכבים.

עבודה זרה,³ הדיונים בנוגע לתיאולוגיה של הנצרות בספרות ההלכתית היו ספורים ביותר. מאידך, הסיפור ההיסטורי של הנצרות זכה לתשומת לב לא מועטה. לדוגמא, רבנים רבים החזיקו בדעה חיובית על יושו כיהודי שומר תורה ומצוות, כפי שנראה להלן, בניגוד לדעתם השלילית על התיאולוגיה של הנצרות שנוצרה על יושו תחת השפעתה של האימפריה הרומאית.

כידוע, עבודה זרה נאסרה ונדחתה בתוקף בידי היהדות. עובדי עבודה זרה נדחו לא רק מהבחינה התיאולוגית, אלא גם מכיוון שהיסטורית, עבודה זרה קושרה עם התרת רסן מוסרית.⁴ הגדרת עבודה זרה ועובדיה הורכבה על בסיס שני יסודות: פולחן עבודה זרה וכן התנהגות מוסרית קלוקלת. לכן, איפוא, כאשר עובדי ע"ז מקבלים על עצמם צווים מוסריים, המאירי הציג גישה זו בנוגע לנצרות וקבע בצורה נחרצת שהנוצרים אינם מחשיבים אותם כעובדי עבודה זרה. המאירי הציג גישה זו בנוגע לנצרות וקבע בצורה נחרצת שהנוצרים אינם מוגדרים כעובדי עבודה זרה כיוון שבפועל הם מקיימים את שבע מצוות בני נח,⁵ רבים נח: "וכבר התבאר שדברים הללו [הלכות וביטויים קשים נגד עובדי ע"ז] נאמרו לאותם הזמנים שהיו אותן האומות מעובדי האלילים והיו מזוהמים במעשיהם ומכוערים במדותיהם... אבל שאר אומות שהם גדורים בדרכי הדתות ושהם נקיים מכוערים שבמידות הללו ואדרבה שמענישים עליהם, אין ספק שאין לדברים הללו מקום להם כלל...".⁶ בניגוד לאותם "עכו"ם הקדמונים... שאין להם שום דת כלל וגם אינם חוששים לחובת חברת האדם...".⁷ עומדים אלו מאותן "עממין הגדורים בדרכי הדת ועובדי האלהות על אי זה צד אעפ"י שאמונתם רחוקה מאמונתנו... הרי הם כישראל גמור... לכל שאר הדברים בלא שום חלוקה...".⁸ לכן, לפי המאירי, המייצג את הגישה המקלה ביחס לנצרות,⁹ הנוצרים, אשר הם "גדורים בדרכי הדתות" לא חל עליהם דין עובדי עבודה זרה.¹⁰

רבנים אחרים אינם מגדירים את הנצרות כעבודה זרה מכיוון שאמונת הנצרות הינה צורת אמונה המותרת לגויים. לפי גישה זו, אם אמונתם של הגויים היא באלוהים אך גם בישות אלוהית נוספת שמקבלת כוחה מהאל, הם אינם מוגדרים כעובדי עבודה זרה.¹¹ אמונה זו נקראת "עבודה זרה בשיתוף", ואף שהיא אסורה בהחלט עבור יהודים, כיוון שמצוות האמונה היהודית כוללת את האיסור להאמין ב"אלוהים" אחרים,¹² רבים מהראשונים סוברים שאיסור עבודה זרה לבני נוח לא כולל איסור על שיתוף.¹³ למשל, התלמוד אוסר על יהודי "...שיעשה שותפות עם הנכרי, שמא יתחייב לו שבועה, ונשבע בעבודה זרה שלו, והתורה אמרה 'לא ישמע על פיך'".¹⁴ אולם, בעלי התוספות מעירים במקום: "...מכל מקום בזמן הזה כולן נשבעים בקדשים שלהן ואין תופסין בהם אלהות ואע"פ שמה שמזכירין עמהם שם שמים וכוונתם לדבר אחר מכל מקום אין זה שם עבודת כוכבים גם דעתם לעושה שמים, ואע"פ שמשפין שם שמים ודבר אחר לא אשכחן דאסור לגרום לאחרים לשתף ולפני עור ליכא, דבני נח לא הוזהרו על כך".¹⁵

העמדה לפיה לא נאסר על גויים להחזיק באמונת השיתוף התקבלה להלכה¹⁶ והדבר השפיע על הראייה היהודית את הנצרות, אותה ניתן לראות כאמונה המשתפת את האל עם יושו. המהר"ץ חיות

³ שם, ב.ב.

⁴ דבר שנלמד מתיאורי הנביאיים וכן מתיאורים היסטוריים-אפיגראפיים על התנהגויות אופייניות בעת פולחן עבודה זרה. ראו משנה עבודה זרה ב.א.

⁵ סנהדרין נו. שבע מצוות אלו משקפים את הבסיס המוסרי והדתי של כל ציוויליזציה לפי התורה. ראו אנציקלופדיה תלמודית כרך ג, בן נח.

⁶ בהקדמה לפרק שני במסכת עבודה זרה.

⁷ המאירי למסכת יומא פד:

⁸ המאירי למסכת בבא קמא ק"ג:

⁹ הכוללת גם את בעלי התוספות (רבינו תם) ורבנו ירוחם שחיו בסביבה נוצרית. א. הכהן. "נצרות ונוצרים בעיני רבניות בעת החדשה: מהרב קוק ועד הרב עובדיה יוסף." *מחניים* (15), מרכז ספיר, ירושלים 2003 (להלן, הכהן, נצרות).

¹⁰ הרב קוק כתב באיגרת שהעיקר למעשה "...הוא כדעת המאירי שכל העמים שהם גדורים בנימוסים הגונים בין אדם לחבירו הם כבר נחשבים לגרים תושבים בכל חיובי האדם." *הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה* (א), הוצאת מוסד הרב קוק 1961, איגרת פט.

¹¹ עיינו י. חרל"פ. "עבודה זרה בשיתוף אצל בני נח". *תחומין* (יט), הוצאת מכון צומ"ת, אלון שבות 1989, עמ' 148-149. הגדרה זו מבוססת על הגמרא בסנהדרין סג., ובחיידושי המהרש"א שם.

¹² רמב"ם הלכות יסודי התורה א ז.

¹³ הסיבה לכך היא שבעוד שעל היהודים חובת ייחוד השם היא מוחלטת, כנושאי הבשורה של האמונה המונותאיסטית, הגויים לא התחייבו באותה רמת חומרה. דבר זה אינו מפתיע שהרי מצאנו הבדלים בין יהודים וגויים ברמת החיוב בשבע מצוות בני נח. עיינו רמב"ם הלכות מלכים ט, ב.

¹⁴ סנהדרין סג:

¹⁵ תוספות שם ד"ה אסור לאדם.

¹⁶ בית יוסף יו"ד ס' קמז אות ג, חו"מ ס' קפב. ש"ך יו"ד ס' קנא ס"ק ז, שולחן ערוך או"ח ס' קנו סעיף א.

כותב את הדברים הבאים: "הנוצרים אשר מאמינים בדת ותורה מן השמים ובמציאות ה' ובגמול עולם הבא ובשאר עיקרים ויסודות אמונה, **בלי ספק** שדיניהם אצלנו כגר תושב... ואף שמשפתים דבר אחר בעבודתם, כבר כתב הר"ן ורבנו ירוחם בשם התוספות דנכרים לא נצטוו על השיתוף...".¹⁷ יש לציין שרבנים אחרים (כדוגמת רש"י) פסקו שנוצרים אינם עובדי עבודה זרה ללא קשר למחלוקת בנוגע לשיתוף.¹⁸

מאידך, היו מגדולי ישראל שראו בשיתוף איסור החל אף על בני נח,¹⁹ ולכן פסקו שהנצרות מוגדרת כעבודה זרה. הרמב"ם²⁰ הגדיר את הנצרות כעבודה זרה אך סתם ולא פירש ולכן אין אנו יודעים האם הנצרות לדעתו מוגדרת כעבודה זרה בשיתוף.

המאירי שהובא לעיל חולק ישירות על פסק הרמב"ם וטוען שהנוצרים המצוינים בגמרא, שכנראה הינה המקור לדברי הרמב"ם בעניין הנצרות, אינם הנוצרים הידועים לנו אלא כת אחרת שעבדה את השמש שיום חגה הוא יום ראשון.²¹

הפסיקה דהיום כלפי הנצרות משקפת את העמדות השונות שהובאו לעיל. הרב עובדיה יוסף, לדוגמה, נוטה לכאן ולכאן, והלכה למעשה הוא נותן משקל לשתי עמדות: מצד אחד, בעיניו שונים, פוסק הרב שנוצרים אינם עובדי עבודה זרה כיוון שבני נוח לא נצטוו על השיתוף,²² ומצד שני אוסר על כניסה לכנסייה באשר היא מקום עבודה זרה, כיוון שבני נח כן הצטוו על השיתוף!²³ גישה זו, המנסה לאזן בין שתי העמדות ואף מקורות שונים החולקים זה על זה, היא למצער, מורכבת.²⁴

דוגמא זו ממחישה את הבעיה ביחס היהדות כלפי הנצרות בזמננו. העמדה ההלכתית בנוגע לנצרות התבססה בזמן ה"ראשונים", לפני השינויים הגדולים שחלו בנצרות, ויש להעריך שוב האם התמורות בנצרות העלו שאלות חדשות, אשר יש לרבנים בזמננו לתת עליהם את הדעת. הרמב"ם, לדוגמה, חי במאה השתים עשרה והגדיר את הנצרות כעבודה זרה ללא נתינת סיבה לפסיקה זו. האם דעתו חלה בצורה מיידית על הנצרות דהיום, כאשר הנצרות התפתחה בצורה משמעותית באופנים שונים?

יהיה זה בעל ערך אם רבנים בני זמננו יבחנו שוב את הנצרות ואת מושגיה כדי לפסוק בצורה מדויקת יותר לגביה. לדוגמה, תפיסת השילוש – האם היא אכן שוות ערך למונח "שיתוף"? דהיינו, האם אמונת הנצרות אכן "משתפת" את ישו ואת אלוהים, או שזו איננה ההגדרה המהימנה ביותר לאמונת הנצרות דהיום? אנו יודעים למשל שעניין השילוש מוגדר על ידי הוגים נוצריים עצמם כמסתורין גמור (*Mysterium absolutum*) כיוון שמדובר בזרות ובמבחנות בעת ובעונה אחת. האם יתכן כי מושג "השילוש" אינו כלול תחת הקטגוריה של שיתוף ומצריך הגדרה בפני עצמו? השאלה היא רלוונטית ביותר, כיוון שחלק מרבנים²⁵ הגדירו למעשה את הנצרות כאמונה מונותאיסטית. בהקשר זה, חשוב לשפוך אור על נקודה אשר תיבחן מאוחר יותר במאמר זה, והיא שכמעט כל הראשונים, כולל הרמב"ם, הרמב"ן ואחרים,²⁶ ראו את הנצרות כאמונה שבאופנים רבים שונה מאד מהדרכותיה המקוריות של ישו. רבנים לאורך הדורות ערכו אבחנה בין ישו, שהיחס אליו היה חיובי ברובו כמורה ורב יהודי, לבין התיאולוגיה שנוצרה תחת השפעתה של האימפריה הרומאית.

פן נוסף של הנצרות, שהתפתח רק לאחר ימי הביניים, דהיינו לאחר שהעמדה ההלכתית התגבשה כלפי הנצרות, הוא ההבדלים בין מערכות האמונה השונות בתוך הנצרות עצמה. "...הבחנה מעין זו מצריכה ידע בתולדות נצרות והכרתה, ורוב הפוסקים אינם מודעים לה כלל."²⁷ אבחנה בין הכנסיות והכתות השונות עשויה להוביל ליחס מפורט יותר כלפי הנצרות, כפי שמצאנו לדוגמה בשו"ת בודד

¹⁷ במאמרו "תפארת לישראל" בתוך: עטרת צבי (כל ספרי מהר"ץ חיות, ירושלים 1958)

¹⁸ שיטת רש"י הובאה בתוספות עבודה זרה נז: ד"ה לאפוקי. עיינו י. גרשוני. "המיעוטים וזכויותיהם במדינת ישראל לאור ההלכה". *תחומין* (ב), הוצאת מכון צומ"ת, ירושלים 1981 (להלן גרשוני, המיעוטים).

¹⁹ פתחי תשובה יו"ד סי' קמז ס"ק ב. שו"ת שער אפרים סי' כד. שו"ת מעיל צדקה סי' כב. חזון איש יו"ד סב, יט. שו"ת חתם סופר ח"א (או"ח) סי' פד.

²⁰ עבודה זרה משנה א ג, שם בפירוש המשנה לרמב"ם (מהדורת שילת), עמ' לא. וכן הל' עבודה זרה, ט ד.

²¹ עיינו גרשוני, המיעוטים, עמ' 187.

²² שו"ת יביע אומר ח"ז - או"ח סי' כב, שו"ת יחוה דעת ח"ו סי' ס.

²³ שו"ת יחוה דעת ח"ד סי' מה. הרב יוסף מוכיח שהגישה המורכבת הזו מצויה אצל הרמ"א שמצד אחד פוסק שנוצרים אינם עובדי עבודה זרה ומצד שני רואה בצלב בכניסה עצם השייך לעבודה זרה.

²⁴ כמובן, הדרכות הרב יוסף למעשה, אין צריך לומר, הינן בעלות הגיון רב, כיוון שהוא מחלק בין האיסורים החלים על יהודי בנוגע לדבר שיש בו פן של עבודה זרה, לבין התייחסות האנושית לאדם האחר הקשור בצורה כלשהי בעבודה הזרה, אולם הבעיה כאן נובעת מחוסר בהירות בהגדרת הנצרות כפי שיבואר להלן.

²⁵ כדוגמת ריה"ל בספר הכוזרי.

²⁶ ראו בן שלום, מול תרבות, עמ' 147-208.

²⁷ הכהן, נצרות, עמ' 92, הערה 10.

אחד.²⁸ חוסר ההכרות עם הנצרות, בעקבות האיסור על לימוד דרכי עבודה זרה, מקשה מאד על רבנים בבואם לפסוק בנוגע לנצרות, ולמעשה, בחינה מדוקדקת יותר של האמונה הנוצרית, המפוצלת לתתי זרמים, יכולה להראות שאיסור זה אינו חל מיידית על כל הקבוצות הנוצריות ובהקשרים מסויימים יתכן ואינו חל כלל. כפי שנראה להלן, הנצרות, ואפילו הנצרות ה"קלאסית" מתפתחת ומשתנה, ושינויים אלו לא הובאו בחשבון בפסיקות ההלכתיות דהיום.

נביא לסיכום את תשובתו של הרב ד"ר הרצוג, שהיה הרב הראשי לישראל, בנוגע לנצרות. הוא מקבל את הגדרת הנוצרים את עצמם כ"מאמינים באחדות הבורא" אשר אמונתם היא ב"בורא עולם ומשגיח", אלא שטוען שהמושגים שלהם אינם ברורים אף להם עצמם (שהרי איך ניתן ליישב את האמונה באחדות הבורא עם אמונת השילוש). הוא מגדיר את אמונתם כאמונת "שיתוף" וקובע שבני נח לא הוזהרו על כך, ולפי זה אינם מוגדרים כעובדי עבודה זרה, ו"כל מה שנאמר על המוסלמים סובב גם עליהם...".²⁹ ומוסיף: "ובכל אופן על דרך שאמרו רז"ל, עכו"ם שבחו"ל אינם עובדי עבודה זרה ממש אלא מנהג אבותיהם בידיהם (חולין יג:), כך הנוצרים שבזמננו, אפילו קאטולים אינם עובדי עבודה זרה במובן המקורי אלא לבם לשמים".³⁰

ב. גלגוליה של הנצרות.

הדיונים ההלכתיים בנוגע לנצרות אינם חושפים את הרגשות העמוקים והמורכבים שיהודים חשו כלפי הנצרות מראשיתה ועד זמנינו אנו. גורם מרכזי שעיצב הן את היחס היהודי לנצרות, ומאידך את התחושה הנוצרית כי דבר מה מהותי אבד לה במהלך השנים, הייתה העובדה שהאימפריה הרומאית, אשר בין מאות אלפי קורבנותיה לאורך הדורות היו יהודים ונוצרים כאחד, הפכה, בשנת 325 לספירה, לכוח המוביל מאחרי היווצרות התיאולוגיה המבוססת על הוראותיו והדרכותיו של ישו. להלן סקירה קצרה של המאורעות ההיסטוריים:

ישו (יהושע או ישוע) לימד והטיף בגליל, בשומרון ובירושלים, כולם ערים שהיו תחת הפרובינציה הרומאית "יהודה" (*Provincia Iudaea*), בתקופת הבית השני. העמדה המקובלת היא שהוא נולד בערך בשנת 2 לספירה וגדל בנצרת אשר בגליל, וכמטיף ומורה משך אחריו רבים מהמון העם. הדרכותיו של ישו שיקפו את רוח הנביאים, בהדגישו את המחויבות האישית לאלוהים, בהתנהגות מוסרית לעילא וכן בדאגה לצדק עבור אלו שבשולי החברה.

לפי הברית החדשה, ישו עלה לירושלים עם תלמידיו כדי להשמיע שם את תורתו. כאשר ישו שהה בירושלים בזמן הפסח, הכהן הגדול דאז (קייפא) והסנהדרין, מסרו את ישו לידי פונטיוס פילאטוס, המושל הרומאי של יהודה, ודרשו ממנו להוציא את ישו להורג.³¹ פונטיוס פילאטוס מחה על דרישתם ("נקי אנוכי מדם הצדיק הזה"³²) אך כדי לרצות את היהודים, צלב את ישו. למרות הסוף הטראגי, מותו של ישו היווה את התמריץ ליצירת דת חדשה בעלת קצב התפתחות מרשים, שכעבור 300 שנה הוותה כח חשוב באימפריה הרומאית. מקוצר היריעה לא ניתן יהיה לתאר את השתלשלות הארועים בהיווצרות הנצרות, אך נזכיר נקודת ציון מרכזית אחת והיא פעילותו של פאולוס (שאלו התרסי) אשר ראה עצמו כנביא ונושא הבשורה לגויים,³³ ואף הכריז שכדי לזכות בחיי העולם הבא אין צורך לקיים את מצוות התורה.³⁴ אולם עמדתו זו הייתה גורם למחלוקת בינו לבין יעקב אחי ישו ופטרוס, שהיה מנהיג הקהילה הנוצרית המתהווה בירושלים, אשר שניהם חייבו את היהודים בשמירת מצוות התורה במלואם.³⁵ פטרוס, אשר שמו העברי היה שמעון, עמד על כך שברית המילה תיערך גם למצטרפים

²⁸ שו"ת בני בני ח"ג סי' לה (לרב יהודה הרצל מנקין). בעל שו"ת זה הוא מהפוסקים הבוודיים אשר מבחין בין הקתולים, הפרוטסטנטים והאוניטריים. לדוגמא, הוא טוען שהאוניטריים אינם עובדי עבודה זרה, אולם טוען שאין להיכנס לכנסיותיהם "מפני החשד".

²⁹ עיינו מאמרנו [האמונה האסלאמית לאור היהדות](#).

³⁰ הרב ד"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג, "זכויות המיעוטים לפי ההלכה". *תחומין* (ב), תשמ"א, עמ' 174.

³¹ לפי שלושת האוונג'ליונים הסינופטיים, ההאשמה המרכזית של הסנהדרין הייתה שישו טען שהוא המשיח ובן האלהים. ראו מרכוס יד 61, מתי כו 63, לוקס כב 67-71.

³² מתי כז 24. הציטוטים לקוחים ממהדורת זאלקינסאן וגניצבורג הנגישה באינטרנט.

³³ Sanders, E.P (1991). *Paul-A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press,

pg. 3.

³⁴ ראו את איגרת פאולוס של הרומאים פרקים ג-ד, וכן האיגרת אל האפסיים ג 22-11, מעשי השליחים פרק י', האיגרת אל הגלטיים ב 11, וכן א. קליינברג. *הנצרות – מראשיתה ועד הרפורמציה*. משרד הבטחון, תל אביב

1995, עמ' 33.

³⁵ מעשי השליחים כא 21.

החדשים מקרב הגויים,³⁶ ולכן עמד במוקד הייחוס עם פאולוס ותפיסתו את אמונת ה"ברית החדשה".³⁷ מאוחר יותר, בעקבות התנגדותם של רוב היהודים לנצרות, ומאידך, קבלה המונית של גויים לאמונה החדשה, הנצרות התנתקה מהיהדות והשאירה מאחור את היהודים- הנוצרים שהדגישו את יהדותו ואנושיותו של ישו, כפי שתפסה זו עוצבה על ידי יעקב שהפך מנהיג הקהילה.³⁸

בראשית דרכה, הנצרות הוקעה על ידי הרומאים כאמונה טפלה המתבססת על היהדות (*superstitio iudaica*) ולכן הוכרזה כדת אסורה באימפריה (*religio illicita*). במהלך שלוש מאות השנה הראשונות לאחר מותו של ישו, הנוצרים היו נתונים לרדיפות והרג בלתי פוסקים בידי השלטון הרומאי. מקרה ידוע אחד קרה בשנת 64 לספירה, כאשר הקיסר הרומאי נירון טפל האשמת שווא על הקהילה הנוצרית שהם עמדו מאחורי השריפה הגדולה שארעה ברומא. טקיטוס מציין כי "המון רב הואשם, אם כי לא עבר פשע ההצתה אלא, ובעיקר, בעבור שנאת המין האנושי. במותם, הם היו נתונים למיתות משונות למשחק ושעשוע. הם הושמו במקומות המסתור של חיות פרא ונקרעו לגזרים בידי הרומאים, או שנצלב, או שהועלו באש, וכאשר היום החשיך הם בערו כאבוקות בחשכת הלילה".³⁹ במקרים רבים, ניתנה הברירה לנוצרים, כפי שקרה ליהודים כה הרבה לאורך ההיסטוריה, להקריב לאלים הרומאים ולהציל את נפשם. אם סרבו, הם היו צפויים למאסר, עינויים וצורות אכזריות שונות של הוצאה להורג, כולל צליבה.

למרות רדיפת תמידיות אלו בידי הרומאים, הנוצרים, אשר היו חדורי שליחות באמונתם, הפכו להיות בזמן הקיסר קונסטנטינוס, דהיינו שלוש מאות שנה לאחר מותו של ישו, כעשירית מאוכלוסיית האימפריה הרומאית. רבים המשיכו להצטרף לתנועה, אשר גדלה להיות ארגון מסודר בעל מסגרת היררכית ברורה.

בשנת 313, אירע שינוי דרמטי במעמד הנצרות באימפריה הרומאית. הקיסר דאז, קונסטנטינוס, הכריז שדת אסורה זו הינה כעת מותרת, ויתרה מכך, קבע את הנצרות מאוחר יותר כדת המדינה הרשמית. לפי קונסטנטינוס, הסיבה למהפך זה נעוצה בחזיון של ישו אותו ראה בחלום ערב הקרב המכריע (בשנת 312 לספירה) אשר הפך אותו לשליט יחיד באימפריה הרומאית המערבית. אולם, קונסטנטינוס עצמו המשיך את מנהגיו ואמונתו הפגאנית, בנוסף לאמונתו הנוצרית, עד ליום מותו 24 שנים לאחר מכן, ואף הוטבל לנצרות רק על ערש דווי.⁴⁰

קונסטנטינוס עשה כל שביכולתו להסיר מעליו את צל 300 השנים שבמהלכם התאכזרה האימפריה הרומאית אל הנוצרים, וכדי לרכוש את אהדתם תמך ביד נדיבה בכנסיות והבטיח זכויות יתר לכמרים. בהוראתו נבנו קתדראלות חדשות ואף בוטל עונש הצליבה שהיה כה מזוהה עם אכזריותם של הרומאים.⁴¹ מאמץ נוסף במחיקת העבר המטריד של תקופת האלימות הרומאית ורדיפות הנוצרים הופנה לעבר בניית בירה חדשה לאימפריה, ביזנטיון (קונסטנטינופוליס) שנקראה גם "רומא החדשה" (*Nova Roma*) בין השנים 324-330 לספירה, במקום רומא, אשר הייתה חפה ממקדשים פגאניים אך עם כנסיות מרשימות במיוחד.⁴²

קונסטנטינוס, מונע על ידי אמונתו שהנצרות, בהינתן אופייה הקוסמופוליטי,⁴³ תסייע לו לאחד את האימפריה תחת דת אחת, כינס מאות בישופים מכל רחבי האימפריה לוועידת האקומנית הראשונה של ניקאה (325 לספירה). הוא היה להוט לפתור את המחלוקות שהתגלעו בנצרות (כדוגמת המחלוקת האריאנית) ולהשיג הצהרה בעלת קונסנסוס רחב (*credo*) שתוביל למצב של "אל אחד, דת אחת, אימפריה אחת" כדי לחזק את שלטונו ואחידתו באימפריה. קונסטנטינוס אף פעל לקנוניזציה ולהשוואתם של הגרסאות שונות של הטקסטים הנוצריים שהיו קיימים ברחבי האימפריה. תהליך זה של איחוד נוסח הטקסטים הנוצריים, אותו יזם השלטון הרומאי, נמשך כמה עשרות שנים

³⁶ האיגרת אל הגלטיים ב 11-22.

³⁷ מעשי השליחים כא 21.

³⁸ א. לימור, ראשיתה של אירופה (א). האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 2003, עמ' 35 (להלן לימור, ראשיתה).

³⁹ Tacitus' Annals XV.44.

⁴⁰ לפי חוקרים שונים, קונסטנטינוס זיהה את ישו כאל השמש ולכן בחר ביום ראשון כיום הפולחן (Sunday), וכן בחר ב 25 בדצמבר כיום הולדתו של ישו שהוא גם יום הולדתו של אל השמש. קונסטנטינוס אף הטביע סמלים פגאניים על מטבעותיו ונראה שהשתמש בנצרות יותר מאשר האמין בה כאמונה אמיתית.

⁴¹ וויקיפדיה, ערך צליבה.

⁴² Gerberding, R. Moran Cruz, J. H. *Medieval Worlds*, Houghton Mifflin Company, New York,

2004, pp. 55–56. In Wikipedia, *History of Christianity*.

⁴³ "ואין עוד פה לא יהודי ולא יווני לא עבד ולא בן חורין לא זכר ולא נקבה כי כלכם אחד בישוע המשיח" איגרת פאולוס אל הגלטיים ג 28.

וקונסטנטינוס היה הכוח המניע מאחוריו. אנו יודעים לדוגמא, שבשנת 331, שש שנים לאחר ועידת ניקאה, קונסטנטינוס הזמין את הבישוף אוזיביוס כדי שיערוך את התנ"ך הנוצרי הרשמי, ואף מימן את כתיבתם של חמישים עותקים כדי לחלקם בכנסיות החדשות בקונסטנטינופוליס.⁴⁴ ראוי לציין שהבישוף אוזיביוס נחשב מהראשונים שהאשימו את היהודים באסונותיהם, בצרותיהם ובגלותם מאז חורבן בית שני וזאת בגלל חלקם לכאורה בגרימת מותו של ישו.⁴⁵

האימפריה הרומאית.

ההיסטוריה הרומאית של רדיפות, בתחילה כנגד יהודים ונוצרים, ומאוחר יותר, כנגד הלא-נוצרים (דהיינו, כתות שונות בתוך הנצרות, פגאנים⁴⁶ ויהודים) באימפריה, משקפת את אכזריותו של העם הרומאי,⁴⁷ אכזריות שעולה בבירור גם מאופי תרבותם.⁴⁸ בהקשר זה, המקום המזוהה ביותר עם ה"בידור" הרומאי הוא הקולוסאום. הקולוסאום נבנה בשנות ה-80 לספירה, וכפי העולה ממקורות היסטוריים, בנייתו מומנה מאוצרות המקדש שנבזז ונעשתה בעזרת עבדים יהודיים שהובאו לרומא, והפך להיות בית המטבחיים האנושי הגדול ביותר, מטעם השלטונות, בעולם העתיק. במהלך מאות שנות פעילותו, כ-500,000 בני אדם נהרגו למען בידורם של אזרחי רומא, בידור שניתן בחינם. דיו קסיוס מתאר שהקיסר טריאנוס, לאחר ניצחון מוצלח בשנת 107 לספירה, ערך 123 ימים של מלחמות גלדיאטורים שבמהלכם מספר כולל של חמישה מיליון רומאים צפו בגלדיאטורים נלחמים בעבדים ובחיות פרא, ומעריכים שכ-11,000 אנשים נהרגו יחד עם כעשרת אלפים חיות.⁴⁹

העושר שנצבר במלחמות, כיבושים ומיסים, חולק לשכבות מצומצמות של האליטה הרומאית. רוחב הלב שהופגן על ידי השלטון, בחלוקת חיטה חינם לחלק מהעניים, נבעה מהכלל הציני שטבעו הרומאים - "לחם ושעשועים" (*panem et circenses*) דהיינו סיפוק צרכיהם המינימאלי של האזרחים בעודם מועסקים בבידור הציבור בזמנם הפנוי (כדוגמת קרבות הגלדיאטורים בקולוסאום) וכך לשמור עליהם צייתנים ומקבלי מרות.

בפרובינציות הרומאיות, חייהם של האזרחים הלא-רומאיים היו בלתי נסבלים. בשם השלום הרומאי (*pax romana*), הרומאים כבשו והרגו מיליוני אנשים, בעוד מיליוני אנשים אחרים נמכרים לעבדות, וכלל האוכלוסייה נסחט בידי גובי המסים הרומאים.

השיטה הרומאית המשומנת היטב של סחיטה רשמית בעזרת "מיסים" יושמה במלואה בפרובינציות, בשערי מס גבוהים שהיוו יותר מ-70% מהתבואה. בבית החדשה, גובי המס נקראים גם חטאים,⁵⁰ כיוון שהם סחטו דרקונית את העניים, ולקחו אף יותר מהשער הרשמי.⁵¹

בפרובינציות, במיוחד בפרובינציית יהודה (*Provincia Iudaea*), הרומאים השתמשו בעונש הנורא של הצליבה כנגד אלפי אלפים של יהודים ואף נוצרים. צורה זו של עונש מוות, הידועה אף בשם *servile supplicium* (עונש העבדים), הייתה האופן המבזה והמכאיב ביותר של עונש ההוצאה להורג,⁵² ולכן אזרחים רומאיים לא נענשו בו, אך מאידך הוא יושם בהיקף נרחב בפרובינציות הרומאיות. צורת הריגה זו הייתה "שימושית" במיוחד במיגור מרידות: במהלך המצור על ירושלים (שנת 70 לספירה) הרומאים, כדי להטיל אימה על האוכלוסייה, צלבו מסביב לחומות ירושלים כחמש

⁴⁴ Wikipedia, entry "band from the Bible".

⁴⁵ Eusebius of Caesarea, *Church History*: Book II, Chapter 6. Following Eusebius, the Jews were eternally guilty of the crime of *Deicide*, the killing of (the Son of) God.)

⁴⁶ בשנת 350 לספירה, קונסטנטינוס השני, בנו של קונסטנטינוס, סגר מקדשים פגאניים וציווה על עונש מוות לעובדי האלילים. במהלך תקופה זו פשטו רדיפות רחבות היקף כנגד עובדי האלילים ברחבי האימפריה.

⁴⁷ הרומאים העתיקו את התרבות היוונית במידה רבה אך תרבותם הייתה אכזרית ואלימה ביותר בהשוואה למקור. למשל, היוונים גילו סובלנות כלפי האמונות השונות באימפריה, לעומת הרומאים, שאסרו כמעט כל אמונה שאינה "רומאית".

⁴⁸ שוב, בהשוואה לבידור היווני, אנו מוצאים שמשחקי הספורט היוונים התמקדו בעיקר בהישגיו הפיזיים של האדם לעומת הרומאים שהתמחו באלימות גלויה ובשפיכות דמים לשעשוע.

⁴⁹ ראו וויקיפדיה (אנגלית) ערכים טריאנוס, קולוסאום. הפסקאות להלן נכתבו בעזר הפניות מהערכים הרלוונטיים שלהם מוויקיפדיה.

⁵⁰ למשל לוקאס יט 7.

⁵¹ גם בתלמוד, גובי המס הרומאיים (מוכסים) היו ידועים באכזריותם. למעשה, באופן חריג ויוצא דופן, התירה המשנה (נדרים ג ד) להשבע שבועת שקר למוכסים, למרות העיקרון ההלכתי הרגיל של "דינא דמלכותא דינא" המחייב להשמע לחוקי השלטון. ראו תלמוד נדרים כח. וכן ב. לאו, חכמים (א), הוצאת בית מורשה, ירושלים 2006.

⁵² "המיתה העלובה מכל המיתות". יוספוס, מלחמות ז, 203.

מאות יהודים מדי יום.⁵³ יוספוס מתאר שלא נשארו עצים באזור ירושלים כאשר המצור הסתיים.⁵⁴ מספרים מדהימים אלו לא היו בלתי שכיחים תחת השלטון הרומאי, ומרד ספרטקוס אף הוא נמחץ בצורה דומה – הרומאים צלבו 6600 איש מנאמני ספרטקוס לאורך הדרך האפית (*Via Appia*) בשנת 71 לפנה"ס,⁵⁵ ואף ישנם דוגמאות נוספות.⁵⁶ באופן כללי, "עונש עבדים" זה היה לשגרה נוראה עבור עבדים ואנשים שלא היו אזרחי רומא בפרובינציות תחת שלטון האימפריה.

המצב הכלכלי חסר התקווה ביהודה, בנוסף למעשי הביזוי התמידיים של הרומאים כלפי האמונה המונותיאיסטית, הלא-פגאנית, היהודית, גרמו למרידות תכופות שנמחצו באכזריות בידי הרומאים – למשל, שבע השנים של המרד היהודי הגדול (שנת 66-73) הסתיימו בהריגת 1,100,000 יהודים וקרוב ל 100,000 שנלקחו ונשלחו לרומא לעבדות, וכמובן, החרבתו של בית המקדש השני בירושלים.⁵⁷ מרד בר כוכבא (132-135 לספירה) הסתיים במותם של 580,000 יהודים שנהרגו, ודיו קסיוס, ההיסטוריון הרומאי, מתאר ש"כמעט כל יהודה הפכה שממה". מרידות אחרות מוגרו בצורה דומה.⁵⁸

יחד עם זאת, הרומאים ניסו תמיד להראות כנדיבים ומועילים לנתיניהם, ולכן הענישו בחומרה כל צורה של התנגדות או ביקורת כלפי האימפריה ולעומת זאת גמלו טובות לתומכיהם, כפי שמתואר בתלמוד.⁵⁹

במקורות היהודיים אנו מוצאים שנאה עמוקה כלפי האימפריה הרומאית, המכונה "מלכות הרשעה". רומא נמשלה לחזיר, סמל המאכלים הלא כשרים, ובמדרש, הורחבה ההשוואה כדי להדגיש את צביעותה של רומא: כפי שחזיר, אשר לו סימן כשרות אחד (מפריס פרסה אך אינו מעלה גרה⁶⁰) פושט את פרסותיו כדי להראות שהם פרוסות ולשקר באומרו "טהור אני",⁶¹ כך רומא, שדדה, גנבה ורצחה אך תמיד הראתה עצמה כנדיבה וצדקנית, ובכך עולה ההבדל בין רומא לבין שליטים אכזריים אחרים אותם פגשו היהודים ושאר העולם – רומא **העמידה פנים** שהיא שומרת חוק ומקיימת את המוסר.

בחזרה לפרובינציית יהודה בזמנו של ישו - אחת התקופות רוויות הדמים הייתה בזמן שלטונו של הנציב (*procurator*) פונטיוס פילאטוס, שמשל בין השנים 26-36 לספירה. הוא מתואר בתעודות היסטוריות כעריץ אכזרי, המנצל אנשים ורוצח ללא משפט.⁶² למעשה, פונטיוס פילאטוס היה השליט הרומאית היחיד שנקרא חזרה לרומא בכדי להחליפו, לאחר הרג המוני אכזרי שעשה בתהלוכה דתית, חפה מפשע, של השומרונים.⁶³ עשר שנות שלטונו אופיינו בבוז הרב שרחש למסורת היהודית⁶⁴ והוצאה לפועל של שיטותיו האכזריות, אפילו בקנה מידה רומאי, כדי לחסל כל התנגדות פוטנציאלית.⁶⁵

ד. מה היה טיבה האמיתי של האימפריה הרומאית?

לאור אופייה האכזרי והסחטני של האימפריה הרומאית, אופי העומד בניגוד לתדמית שנבנתה במאמצים רבים של הרומאים לייפות את ההיסטוריה, יהיה זה מן הראוי לבחון את החלטתו של הקיסר קונסטנטינוס להפוך את הנצרות לדת המדינה הרומאית ואת כינוסה של ועידת ניקאה, אשר במהלכה עקרונות תיאולוגיים חדשים נקבעו. במיוחד, השאלה המרכזית העולה היא האם מעשים אלו באו מתוך נדיבות וצדיקות או שמא נבעו מתוך תחכום וערמוניות ונועדו בעצם לחתור תחת הנצרות? אנו סבורים כי סוגיה זו מציבה אתגר בפני נוצרים ויהודים כאחד, ויש להעמיק ולחשוף אותה בזמנינו המודרני.

⁵³ יוספוס, מלחמות ה', 11.

⁵⁴ Wikipedia, The First Jewish Roman War.

⁵⁵ *Bella Civilia* 1.120.

⁵⁶ ראו גם יוספוס, קדמוניות יז 10.

⁵⁷ יוספוס, מלחמות היהודים ו 9.

⁵⁸ כדוגמת מרד קיטוס (שנת 115-117).

⁵⁹ למשל מסכת שבת לג:

⁶⁰ עיינו ויקרא יא ז.

⁶¹ מדרש שכל טוב, בראשית כו.

⁶² פילון, המשלחת לגאיוס, עמ' 135-136. o. דניאל-נטף (עורכת), *פילון האלכסנדרוני – כתבים*. מוסד ביאליק

והאקדמיה הישראלית למדעים ואומניות, ירושלים 1986 (להלן, דניאל-נטף, פילון).

⁶³ וויקיפדיה, פונטיוס פילאטוס (הערך האנגלי).

⁶⁴ יוספוס, מלחמות ב, 9, יוספוס קדמוניות יח 55-59.

⁶⁵ יוספוס, מלחמות ב, 175-177, קדמוניות יח 60-62.

כדי לסייע בהבנת העניין, נביא כאן אנאלוגיה מעניינת מסצנת הפתיחה של הסרט "הדרך לפרדישן" (The Road to Perdition) משנת 2002. הסרט נפתח באירוע דרמטי המבוסס על מקרה אמיתי שהתרחש בתחילת המאה העשרים, בתקופה שהמאפיה בארה"ב הייתה חזקה ומשפיעה: סנדק של המאפיה (מגולם בידי השחקן פול ניומן), היה נדיב דיו כדי לממן הלוויה אלגנטית של אחד מחברי המאפיה הכפופים לו. הנוכחים בהלוויה מביעים את הערכתם הרבה לנדיבותו של ה"בוס" על מעשהו האצילי, אולם רק אחד מהאורחים מעיז להעלות עניין קטן שהיה כבר ידוע לכל הנמצאים: היה זה ה"בוס" עצמו שהזמין את רציחתו של המנוח.

כיוון שקצרה היריעה לסקור מקרוב את המקורות היהודיים והנוצריים המצביעים על האשמים האמיתיים בצליבת ישו, דווקא אירוע דרמטי זה יכול לשפוך אור בנוגע למה שכנראה הם הטיח והשקר הגדולים בהיסטוריה. הצליבה הייתה השיטה הרומאית להוצאה להורג, והרומאים השתמשו בה להרוג אלפי יהודים לפני ישו ולאחריו. פונטיוס פילאטוס מאידך, כפי שצוין לעיל, היה הנציב היחיד אשר נקרא לרומא בגלל אכזריות ורצחניות כלפי כת דתית אחרת, השומרונים. העובדות הפשוטות, דהיינו שישו נהרג בידי הנציב הרומאי פונטיוס פילאטוס, בעזרת שיטה רומאית להוצאה להורג, הצליבה, אשר הרומאים עשו בה שימוש כנגד אלפי יהודים, היו כה ברורות וידועות לעורכי הברית החדשה, שכבר לא היה ניתן להשמיטם.⁶⁶ הסיפור לפיו מותו של ישו היה כתוצאה של הסתה של הסנהדרין, אינו עומד בכללים הידועים לפיהם פעל גוף משפטי זה וברור שאינו מתעד מקרה היסטורי.⁶⁷

לנו, מתוך הפרספקטיבה של מקרי טיוח היסטוריים שנחשפו, הלחץ שהופעל על עורכי הברית החדשה תחת שלטון רומי כדי שייטו את אשמת הריגתו של ישו מהרומאים, עולה בצורה ברורה. האם עורכי הברית החדשה, כולל אלו שהתכנסו לוועידת ניקיאה בחסות הקיסר קונסטנטינוס, היו להוטים לתאר את אשמתם ההיסטורית של הרומאים בהריגת ישו יותר מאשר אלו שנהנו מהאירוח הלבבי של "בוס" המאפיה באותה הלוויה, כדי שייצו שם את אשמתו ברציחת המנוח? מאידך, האם קונסטנטינוס היה באמת מכון את הנצרות כדת המדינה הרומאית בעודו שם את רומא בתפקיד רוצחת מייסד הנצרות?

מסתבר, שהיה זה נוח יותר להכניס הערות כגון "היהודים גרמו לי לעשות זאת", "דמו עלינו ועל בנינו"⁶⁸ לתוך סיפור הצליבה של ישו בידי פונטיוס פילאטוס. המיתוס שנבנה היה הרסני באופנים רבים, כאשר נטע שנאה והעמיד נוצרים ויהודים אלה מול אלה, לאור עקרונות השיטה הרומאית הידועה של "הפרד ומשול", לפיה יש לשקר כדי לסכסך בין קבוצות אנשים, דבר שהיה לחם חוקם של עריצים רבים מאז. מיתוס זה הסיט את הזעם מהרוצחים האמיתיים, אך יחד עם זאת הטמיע בשתיקה את המסר שעונשם של אלו המתנגדים לאימפריה הוא מוות.

הצליבה והאשמת היהודים בה ימשיכו להוות מושא עניין של מחקרים היסטוריים רבים. בהינתן הבלבול שנוצר בעקבות הסילוף הזה, וכן הרדיפות הרבות שהוצדקו בגלל האשמות אלו, נושא זה בוודאי ימשיך לעורר עניין אצל יהודים. אולם, ההשלכות עבור הנוצרים הם משמעותיות הרבה יותר: האם העניין המרכזי בסיפור על ישו אינו אלא סיפור מעשיו ודמותו של אדם אשר לימד אמונה באל והטיף לעשיית הטוב והצדק מול הכוח המרושע ביותר בזמנים חשוכים, ולאחר מותו, סיפור חייו והדרכתיו הועבר בידי ממשיכי דרכו המתרבים והולכים, מול רדיפות נוראיות?⁶⁹ האם סיפור בהיר ואותנטי זה אינו מלא השראה ועוצמה גדולים יותר מאשר הסיפור המכסה על אשמת הרומאים שהרגו את ישו?

⁶⁶ בציטוט המלא של טקיטוס, ההיסטוריון הרומאי שחי במאה הראשונה, שהובא לעיל (הערה 39) אנו מוצאים שברור היה לו שהרומאים הרגו את ישו, והוא אינו מציין את היהודים כלל. טקיטוס מסביר שם על הכת שנקראת "נוצרים" ("Christianos") ואומר שם ש"מייסד [הכת] שנתן לה את שמה, Christus, הוצא להורג (*supplicio affectus erat*) בידי הנציב הרומאי, פונטיוס פילאטוס, בזמן שלטונו של הקיסר טיבריוס". Tacitus' Annals XV.44.

⁶⁷ המשפט המתואר בברית החדשה עמוס בסתירות רבות כל כך ומנוגד לידיעותינו את הפרוצדורה המשפטית של הסנהדרין שחוקרים הביעו ספק האם אכן התרחשות כזו ארעה וטענו שאין זה מן הנמנע שהנהגה היהודית דווקא ניסתה להציל את ישו. ראו. ח. כהן, *משפטו ומותו של ישו הנוצרי*. הוצאת דביר, תל אביב 1968. יש לציין, מאידך, שרבים מהיהודים הקרובים לשלטון ביהודה באותו הזמן היו עושי דברם של הרומאים ומלחכי פנכתם.

⁶⁸ כפי שלכאורה אומרים היהודים במתי כז 25.

⁶⁹ לפי התיאולוגיה הנוצרית הקלאסית, האירועים המתוארים לעיל קשורים אינטגרלית לתחייתו המחודשת של ישו, המתוארת בברית החדשה.

כפי שיידון להלן, נוצרים לאורך הדורות, קתולים ופרוטסטנטים, בקשו להתקרב להדרכותיו המקוריות של ישו ולהטיל ספק בסילופים שנעשו בהשפעת האימפריה הרומאית. הדבר משתקף לדוגמה, גם בדבריהם של ה"אבות המייסדים" של ארה"ב, כמו תומס ג'פרסון (Thomas Jefferson), אשר כתב שהדרכותיו של ישו "סולפו כך שיהפכו למנוע שעבוד לאנושות ויגדילו את אחיזתם בכנסיה ובמדינה".⁷⁰ חיפוש דרך זה שם לו למטרה להדגיש את עליונותם של הדרכותיו המעשיות של ישו, שלמעשה דומים במהותם להדרכותיהם של רבנים אחרים מתקופה זו ואף לאופיים של כמה נבואות בתנ"ך. הדרכות אלו משתקפות בבירור באיגרת יעקב אחי ישו, שבברית החדשה.⁷¹

ה. ישו ההיסטורי בעיניהם של חוקרים ורבנים.

ראוי יהיה לחזור כאן על ההסתייגות המצוטטת בפתיחת המאמר, שהנקודות העולות כאן באות מן הזווית היהודית, ומתבססות על היסודות האמוניים ביהדות. אך אף לא אחת מנקודות אלו מחייבת שיהודים ונוצרים יגיעו לאותם המסקנות בנוגע ליסודות האמונה הנוצרית.

פרופ' לימור כותבת – "כל החוקרים הגדולים של הנצרות, מאדולף הרנק (Adolf Harnack) ועד רודולף בולטמן (Rudolf Bultmann) טוענים ש[ישו] לא נתכוון לייסד דת חדשה"⁷² ואכן, בהתמקדות במקורות ההיסטוריים וסינון הסילופים שהוכנסו בהשפעתה של האימפריה הרומאית, עולה כי ישו היה מורה ורב יהודי אשר לימד מתוך דגש מיוחד על יושר פנימי וצדק. המציאות החברתית שלו הייתה של "יהדות פורחת במסגרת התורה שבכתב והתורה שבעל פה".⁷³ הוא התחנך כיהודי ולמד תורה כפי שפורשה ונלמדה על ידי הפרושים. אולם, אותו דגש מיוחד שלו על עשיית הטוב לפני משורת הדין והתמקדות באמת ובאמונתו הפנימית של האדם בנוסף לחובת המצוות המעשיות, יחד עם פנייתו הבלתי שגרתית לאלו שבשולי החברה, העניים והמקופחים, הפכו אותו מטרה לביקורת בחוגים שונים של הפרושים.

ישו האשים חלק מעמיתיו הפרושים בריקון מתוך של המשמעות הפנימית של מצוות התורה, בדומה לנביאים שהאשימו תכופות את עם ישראל בכך.⁷⁴ אולם, ישו מעולם לא זנח את עול מצוות התורה – "לא תעבור יוד אחת או קוץ אחד מן התורה עד אשר יעשה הכל..."⁷⁵ מחויבותו להלכה היהודית ברורה מהברית החדשה: "אל תחשבו כי באתי להפר את התורה או את דברי הנביאים, לא באתי להפר כי אם למלאה".⁷⁶ התנגדותו לפרושים אינם על השקפותיהם העקרוניות אלא על יישומם, או למעשה, חוסר היישום של רעיונותיהם עצמם – "...לכן כל אשר יאמרו לכם (=הפרושים) תשמרו לעשות אך כמעשיהם לא תעשו, כי אומרים הם ואינם עושים".⁷⁷

⁷⁰ Cousins, N. *In God We Trust* Harper and Brothers, New York 1958, pg. 139.

⁷¹ יעקב מצווה שם את היהודים לשמור את מצוות התורה במלואם (איגרת יעקב ב' 10) ומגנה את אותם שאינם עוברים על איסור הניאוף אך אינם נמנעים מרצח (שם ב' 11). הוא מציין שאמונה ללא מעשים מוסריים הינה אמונה "מתה" (שם ב' 17, 25) ואף משווה את המאמינים ואינם מקיימים ל"שדים" (שם 19). וכן, כאשר הוא עוסק בנושא החטא והכפרה, הוא אינו מזכיר את מותו של ישו אך אדרבה, מצווה את הקוראים "התוודו עוונותיכם איש לפני רעהו והתפללו איש בעד רעהו למען תרפאו" (שם ה' טז). השמטה חשובה זו מציעה הסבר חדש לעיסוק הרב בנצרות ה"קלאסית" שהאדם הוא בזוי ושפל בגלל החטא (מעבר לרעיונות בנוגע לחולשת האדם המופיעים בתיאולוגיות של הקתולים והפרוטסטנטים), ושעיסוק זה נוצר בחלקו למטרה צינית בחסות האימפריה הרומאית: האם הדגש העצום על החטא בתיאולוגיה הרומאית-נוצרית, תפקידה להצדיק את הרדיפות הרומאיות של ההמון ולהסיח את תשומת הלב מאשמתה ורשעותה היא, ויתרה מכך, לספק הסבר על אשמתה הברורה של הריגת ישו, בכך שהאימפריה בעצם הטיבה להמון בהריגת ישו כדי שהם יינצלו ממצבם הנוכחי השפל!?

⁷² לימור, ראשיתה, עמ' 11.

⁷³ ד. פלוסר, המקורות היהודים של הנצרות. תל אביב: משרד הבטחון. 1980, עמ' 19 (להלן, פלוסר, המקורות).

⁷⁴ למשל, ישעיה לימד שטיב הצום אינה נמדד רק בהחלת מנהגי אבלות קשים, אלא בהעצמת החמלה של האדם הצם למדוכאים ולנדכאים. ה' אינו מצווה מהאדם רק "לכנף כאגמון ראשו ושק ואפר יציע". משמעות התשובה האמיתית היא "פתח חרצבות רשע, התר אגודות מוטה ושלח רוצים חפשים... הלוז פרוס לרעב לחמך, ועניים מרודים תביא בית" (ישעיה נח ה-ז). דוגמה מקבילה ניתן למצוא בדבריו של ישו: ישו מצווה שהצום והתפילות יעשו ללא החצנה וחשיבות עצמית (מתי ו' 16-18) ויש אף לציין שכמובן היו מהפרושים כאלה שהעריכו דעה זו והזדהו עם ישו (מרכוס יב 28-34).

⁷⁵ מתי ה', 17-19.

⁷⁶ שם, שם.

⁷⁷ מתי כג', 2-3 וכן עיינו י. קלוזנר, ישו הנצרי. הוצאת מדע, תל אביב 1951, עמ' 212 (להלן, קלוזנר, ישו).

גם אם ראה עצמו כמשיח, אין הדבר נחשב ככפירה באמונה היהודית, כיוון שמושג המשיח ביהדות אינו קשור באלוהות, ולמעשה במהלך מרד בר כוכבא כנגד הרומאים (132-135 לספירה), רבי עקיבא, שהיה אז הדמות הרבנית המשפיעה ביותר, האמין שבר כוכבא, המנהיג הכריזמטי של המרד, הוא המשיח. כמובן שמבחינה היסטורית רבי עקיבא לא צדק בשיפוטו, אולם כמובן הוא נחשב עדיין לאחד מגדולי היהדות ובוודאי אמירה כזו היא לגיטימית.⁷⁸

ישו מעולם לא ראה את עצמו כבעל תכונות אלוהיות. דבריו בדבר ה' שהוא אביו כדוגמת "אבי שבשמים", "אבא" המופיעים בוואריאציות שונות בברית החדשה, מצויים בספרות היהודית לרוב והם בעלי משמעות מטפורית לציון קשר קרוב של האדם לאלוהיו. בתנ"ך⁷⁹ ובתלמוד⁸⁰ ישנם עשרות דימויים של אב ובנים לציון אותו קשר מיוחד כדוגמת "בני בכרי ישראל" (שמות ד כב) וכן "בנים אתם לה' אלוהיכם" (דברים יד א) ורבים אחרים. ישו השווה את ה' לאב רחמן, אך בוודאי לא התכוון למשמעות המילולית.⁸¹ ישו האמין בקיומו של אל אחד ולא האמין שהוא עצמו האל, והתנגד לכל ביטוי של אמונה בו.

יש לציון כי הדעה הרווחת בין רבנים לאורך ההיסטוריה, כולל זו של הרמב"ם, הייתה שיש להבחין בין הדרכותיו של ישו לבין האמונה שנוסדה לאחריו. ישנם, אמנם, שסברו שישו רצה לשנות ולבטל את מצוות התורה, אך רבנים רבים אחרים ראו את ישו כיהודי שומר תורה ומצוות ומחויב להלכה שמעולם לא התכוון לייסד דת חדשה. עמדה זו, כפי שנאמר קודם, הינה מרכזית במחקר הנצרות וחוקרים רבים וטובים מחזיקים בה - "ישו לא היה נוצרי, אלא היה יהודי. הוא לא הכריז אמונה חדשה, אלא הורה לעשות את רצון-האל. ורצון-האל נמצא לדעתו, כלדעת היהודים, בתורה ובשאר כתיב-הקודש שנמנו עליה".⁸²

כמאתיים שנה לפני המחקר המודרני על ישו, כתב ר' יהודה-אריה ממודינה⁸³ (הריא"ם) תיאור מקיף על תפיסתו את ישו. בספרו "מגן וחרב" הוא מוכיח שישו מעולם לא התכוון לומר שהוא הינו בן האלוהים במשמעות הנוצרית, ולראיה מציין את קריאתו של ישו על הצלב ("אלי אלי למה עזבתני") ומקורות אחרים, וכותב: "אין ספק אצלי שלא לבד [=לא רק ש] לא העז הנוצרי מעולם להוציא מן הפה היותו אלוקים ולא חלק ממנו, כמו שאומרים הנוצרים עליו היום ומאמינים שהיה, אלא לאשר [=כפי ש] נוכל לשפוט מדרכו, אשר התנהג בה, ומדבריו, לא עלתה זאת על ליבו מעולם, ולא עבר במחשבתו להיעשות אלוקים...". הריא"ם מציין מובאות מהברית החדשה, כפי שעשו חוקרים רבים אחריו, המאשרות את טיעונו. כאשר אדם פונה אל ישו בביטוי "רבי הטוב" אומר לו ישו: "מדוע קראת לי טוב? אין טוב כי אם אחד והוא האלוהים."⁸⁴ ישו מלמד שאין זהות בינו ובין אלוהים, אלא אדרבה, ישנה חובה לעבוד רק את ה'. בפעם אחרת, כאשר אחד מן הסופרים שואל את ישו "מה היא הראשונה לכל המצוות?" עונה ישו שהראשונה לכל המצוות היא "שמע ישראל, ה' אלוהינו ה' אחד. ואהבת את ה' אלהיך..." ואכן, הסופר משיב לו "אמנם רבי יפה דברת כי אלהים אחד הוא ואין עוד מלבדו".⁸⁵

הריא"ם מראה שישו מכפיף עצמו תמיד ביחס לאלוקים, ולפיכך מסרב לענות לשאלות תלמידיו בדבר זמנה של "מלכות השמיים" באומרו "אך היום הוא והשעה היא אין איש יודע אותה גם לא מלאכי השמים בלתי אבי לבדו".⁸⁶ תלותו של ישו וחוסר ריבונותו באות לידי ביטוי בתפילותיו, אשר שם הוא מתגלה כעבד לפני רבו. בתפילתו, שעות לפני מאסרו ומשפטו הוא קורא "אבי, אם יוכל להיות תעבר נא מעלי הכוס הזאת אך לא כרצוני כי אם כרצונך".⁸⁷ ובשעת הצליבה הוא קורא "אלי, אלי למה

⁷⁸ רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים יא ג. ראו עוד סנהדרין צח:

⁷⁹ גם הביטוי שישו מרבה להשתמש בו (בעיקר בלוקאס) "בן האדם" מזכיר את הנאמר בספר דניאל "בר אנש" (דניאל יז ג).

⁸⁰ למשל תענית כג., מדרש תהילים יב ורבים אחרים.

⁸¹ רק לפי האוונגליון של יוחנן, דיבר ישו על טבעו האלוהי (בן האלוהים). אולם, חוקרים מציינים, כי אוונגליון זה הינו מסמך פולמוסי-תיאולוגי בעל אופי מיסטי, ואינו תעודה היסטורית כמו שלושת האוונגליונים הסינופטיים.

הבנה מעמיקה יותר של האוונגליון של יוחנן כטקסט יהודי מיסטי אינה יכולה להיעשות במסגרת מאמר זה.

⁸² J. Wellhausen, *Einleitung in die drei ersten Evangelien*, Berlin 1905. בתוך קלוזנר, ישו הנצרי,

עמ' 197. ראו גם לימור, ראשיתה, עמ' 11.

⁸³ הריא"ם (ונציה 1571-1648) למד לימודים כללים מגוונים ונחשב מטובי הדרשנים של זמנו גם בקרב אנשי הכמורה והאצולה האיטלקית. כל הציטוטים להלן לקוחים מהספר א. שנאן (עורך), *אותו האיש - יהודים מספרים על ישו*. הוצאת למשכל, תל אביב, 1999, עמ' 140 ואילך.

⁸⁴ מרקוס י 17-18.

⁸⁵ מרקוס יב, 28 ואילך.

⁸⁶ מתי כד, 36.

⁸⁷ שם, כו 39.

עזבתני",⁸⁸ ופונה לאלוהים בעת צרה כמו כל יהודי. גם אם ישו חשב שהוא המשיח "...הרי היה זה לשם התגשמות תקוות יהודיות...ישו לא טבע מושג חדש של אלוהות, אלוהיו הוא אלוהי ישראל..."⁸⁹.

הריא"ם מציין גם שבמונח "בן האלוהים" כוונתו של ישו אינה שהאלוהים הוא אביו כפשוטו אלא "...שהוא קרא עצמו תמיד בן אדם ואיש בכמה מקומות, והוא ייחס ממשלתו וכוחו על חשיבותו לעולם לאביו שבשמיים..."⁹⁰.

ישו, לפי הריא"ם, נשאר פרושי ולא שינה במאום מחוקי התורה: "וכן נראה ברור באוונגליון, שאמר לתלמידיו, 'על כסא משה ישבו הסופרים והפרושים, כל אשר יאמרו לכם עשו, אבל לא כמעשיהם'". ורק בדברים מועטים הוא השיג על הפרושים (כדוגמת מצוות נטילת ידים), והדגשתו המיוחדת את הפן המוסרי החופף את דיני התורה, לא באה כדי לבטל את ההלכה עצמה - "אך אוי לכם הפרושים כי תעשרו את המנתא ואת הפגם ואת כל הירק ותעברו את המשפט ואת אהבת אלהים, והיה לכם לעשות את אלה ולא להניח גם את אלה"⁹⁰.

השקפה זו, הינה כאמור עמדה מרכזית במחקר המודרני. לפי הברית החדשה, ישו מתואר כפרושי אשר קיים את מצוות התורה במלואם: לובש ציציות, עולה לרגל לירושלים, עורך את הסדר ככתבו וכלשונו ועוד.⁹¹ ישו למד והורה את התורה בדרכי הוראת התורה של הפרושים ותלמידיו אף הם שמרו על המצוות. לאחר מותו של ישו, פטרוס (שמעון) ויעקב המשיכו את דרך התנהגות המוסרית של ישו והובילו את קהילתם כיהודים שומרי תורה ומצוות והתנגדו לכל שינוי במסורת זו, שהוצעו בידי פאולוס.⁹²

כפי שכתב הריא"ם, הויכוחים בין ישו לבין הפרושים אינם על דברים עקרוניים אלא אינם לא יותר מדיונים תוך פרושיים כפי שמוכרים לנו מהמחלוקות במשנה ובתלמוד,⁹³ ולכן "...נראה שאין הבדל בין ישו לבין מסורת אותנטית יהודית".⁹⁴

רבי יעקב עמדין אף הוא לימד זכות על ישו: "באמת גם לפי דברי כותבי האוונגליון... נראה בבירור שהנוצרי ושלוחיו לא באו לבטל תורה מישראל חס וחלילה [...] רק לאומות בא לייסד להן דת מן אז והלאה, ואף היא לא חדשה כי אם ישנה, אלא שבע מצוות בני נוח ששכחו וחזרו וייסדו שלוחי הנוצרי וייסדו מחדש [...] ומרגלא בפי שהנוצרי עשה טובה כפולה בעולם: מצד אחד חיזק תורת משה בכל עוז כנ"ל, ואין אחד מחכמינו שדיבר יותר מזה בפה מלא בחיוב קיום נצחי לתורה, ומצד אחר לאומות העולם היטיב הרבה שביטל עבודה זרה והסיר הפסילים מהם וחיבב אותן השבע מצוות... וזיכה להם במידות מוסריות, ובזה החמיר עליהם יותר מאד מתורת משה כנודע".⁹⁵

למעשה, רבות מהדרכותיו של ישו הם שונות לחלוטין מאלו שבנצרות "הקלאסית". למשל, מן האוונגליונים הסינופטיים עולה שלישי לא הייתה שום כוונה לבטל את יחודו של עם ישראל, כעמו הנבחר של האלוהים.⁹⁶ אדרבה, יחסו הקשה לגויים,⁹⁷ היה קיצוני יותר מזה של הפרושים.⁹⁸ בשורתו הייתה שלוחה אך ורק ליהודים, ואת שליחיו הוא מצוה: "...אל דרך הגוים אל תלכו ואל עיר השומרונים אל תבאו. לכו אל הצאן האובדות לבית ישראל".⁹⁹ לאור יחס זה קשה להבין את הפרדוקס ההיסטורי שאותו ישו נעשה לאלוהי הגויים דווקא ומייסד הדת הבינלאומית החדשה.¹⁰⁰

העובדה היא שהנוצרים הראשונים ראו את בשורת מלכות שמיים כמיועדת ליהודים בלבד. במשך שבע-עשרה שנה לאחר הצליבה, הדרכותיו ותורתו של ישו לא הופצו בקרב הגויים. אנו יודעים על

⁸⁸ שם כז, 46.

⁸⁹ ד. פלוסר, 'יהדות ומקורות הנצרות - מחקרים ומסות'. הוצאת פועלים, תל אביב 1979, עמ' 448-455 (להלן, פלוסר, 'יהדות').

⁹⁰ לוקאס יא 42, וכן מתי כג 23.

⁹¹ בליל הסדר ישו מקדש על היין, מברך על המצות, אוכל את הפסח, מטביל מיני ירקות בחרוסת, שותה ארבע כוסות, וגומר את ההלל. קלזנר, ישו הנצרי, עמ' 198.

⁹² מעשה השליחים פרקים י, יא, טו. אל הגאלאטיים, פרק ב כולו ועוד.

⁹³ ראו פלוסר, המקורות היהודיים, עמ' 19 לגבי עניין הדיון על נטילת ידים וריפוי החולים בשבת.

⁹⁴ פלוסר, המקורות היהודיים, עמ' 21.

⁹⁵ באיגרתו שבסוף סדר עולם זוטא. לקוח מהכהן, מחנים, עמ' 90 הערה 4.

⁹⁶ ר' באוונגליון של יוחנן ישנה מגמה ברורה של העדפת אומות העולם על בני ישראל, אולם כאמור, לפי החוקרים אוונגליון זה הינו תעודה תאולוגית-פולמוסית ולא היסטורית. עיינו ערך ישו באנציקלופדיה העברית.

⁹⁷ ישו אינו מוכן לרפאות גויים, עיינו מתי טו, 4 (יש גם מקורות סותרים לזה עיינו מרקוס ז 24-30) וגישתו הכללית היא זלזול בגויים, ראו מתי ו 7.

⁹⁸ ישו ביקר את הפרושים על כך שהם עוסקים בגיור (מתי כג 15).

⁹⁹ שם י, 5-6. קלזנר, ישו הנצרי, 84.

¹⁰⁰ פלוסר, 'יהדות', עמ' 448-455.

מתח ששרר בראשית דרכה של הנצרות, בין פאולוס לכנסייה הירושלמית, בנוגע קבלת הגויים לתנועה החדשה, אם הם אינם מקבלים עליהם תורה ומצוות. כאשר פאולוס רצה לקבל גויים שלא עברו ברית מילה, הוא נתקל בהתנגדותם של שמעון כיפא (פטרוס) ואחרים למהלך זה.¹⁰¹

ו. המחקר הנוצרי אחר ישו ההיסטורי.

כל אותם חוסר ההתאמות ההיסטוריות שתוארו לעיל, הובילו לא רק רבנים וחוקרים לפענח את דמותו של ישו ההיסטורי, אלא גם יצרו מהלך מקביל בתוך הנצרות. יתכן ויהיה זה מפתיע לכמה יהודים, בעיקר לאלו שפני הנצרות עבורם הם אך בבואה לאותם שבצעו מעשי אכזריות בשמו של ישו, שישנם תחושות עמוקות בקרב נוצרים רבים, קתולים ופרוטסטנטים, הסבורים שהדרכותיו של ישו, לפחות בחלקן, עוותו במהלך ההיסטוריה ואשר מבקשים לחבר מחדש את הנצרות עם שורשיה היהודיים. החיפוש אחר דמותו ההיסטורית של ישו ושורשיה של הנצרות הינו מלא עוצמה, ואף מרכזי למשל בנצרות בארצות הברית היום. דבר זה אינו מפתיע לאור הדברים שנאמרו בצורה מפורשת מה"אבות המייסדים" של אומה זו.

תומס ג'פרסון (Thomas Jefferson) למשל, מצביע על האימפריה הרומאית, ואלו שפעלו בשמה, כאותם שעוותו את האמונה הרציונאלית באל האחד, והפכו אותה לאמונה מיתית ולא הגיונית. האמונה בנצרות המוקדמת הייתה אמונה "טהורה ופשוטה" ואמונה זו "לא גורשה מהאמונה הנוצרית בידי כח ההגיון והתבונה, אלא בחרב הממשל האזרחי (=הרומאים), אשר הופעל בידי אתנסיוס¹⁰² הפנאטי.¹⁰³"

הוא כותב עוד "זמן מועט לאחר מותו של המתקן (Reformer) הגדול של הדת היהודית, עקרונותיו נעזבו על ידי אותם שהכריזו שהם עבדיו המיוחדים וסולפו כך שיהפכו למנוע שעבוד לאנושות והגדילו את שעבודם בכנסייה ובמדינה. וכך, המערכת הטהורה ביותר של המוסר שמעולם נמסרה לאנושות, התפגלה וסובכה על ידי בנין מלאכותי כך שהפכה רק לתחבולה שנועדה לגנוב עושר וכח לעצמם."

בנג'מין פרנקלין (Benjamin Franklin) כתב רבות על נושא זה: "הנה אמונתי: אני מאמין באל האחד, יוצר היקום, ואשר מושל בו על ידי השגחתו ואותו ראוי לעבוד. ואשר לישו מנצרת... דעתי היא שמערכת המוסר והדת שלו, כפי שנמסרו לנו, הינם הטובים שהעולם מעודו ראה או יראה, אולם חוששני שתורה זו היתה נתונה לשינויים משחיתים שונים..." הוגי דעות נוספים בתקופת כינון ארה"ב כתבו עוד ברוח דומה.

בכנסייה הקתולית, ישנו דיון פנימי על המונחים התיאולוגיים המרכזיים בנצרות. ישנה עמדה שמונחים אלו צריכים להיות מתורגמים מחדש, כיוון שתרגומם, במאות הרביעית עד השישית, נעשה בסביבה התרבותית של הפילוסופיה היוונית-רומית, בעוד שפירוש אותנטי יותר יכול לנבוע דווקא בחזרה לשורשים היהודיים-מונותיאיסטיים של הנצרות. הוותיקן עצמו מינה ועידה לפרשנות המקרא, הוועידה התנ"כית האפיפיורית, שפרסמה ב-2001 מסמך אשר קובע שנוצרים יכולים ללמוד מהפרשנות היהודית את התנ"ך.

התמורה בכנסייה באה לידי ביטוי ביחס לעם היהודי. במשך כאלפיים שנה הנצרות הגדירה את עצמה כ"ישראל האמיתי" וכיורשת את היעודים התנ"כיים של העם היהודי, ואף רואה את היהודים כמנוחים נצחית עקב חוסר אמונתם בישו. אולם, בהצהרת Nostra Aetate בכינוס מועצת הוותיקן השניה ב-1965, הובהר כי הכנסייה הקתולית מסירה "מהיהודים את האשמה הקולקטיבית על צליבתו של ישו" ומכירה "בקיומה של ברית אלוהית נצחית עם העם היהודי".¹⁰⁴ דברים אלו אינם אלא סימנים של "מהפכה היסטורית" ו"טרנספורמציה מדהימה"¹⁰⁵ בתיאולוגיה הנוצרית.

ז. סיכום

החזון הנבואי המשתקף בתנ"ך, לפיו יבוא היום שבו העולם יכיר בה', האל האחד, הינה אמונת יסוד ביהדות. מקורות רבים ומגוונים מצביעים על כך שרעיון האמונה באל האחד לפי חז"ל הינו רעיון

¹⁰¹ מעשה השליחים פרקים י, יא, טו.

¹⁰² אתנסיוס (Athanasius), בישוף מאלכסנדריה שהיה פעיל מאד בוועידת ניקיאה ודעתו בקשר לאלוהותו של ישו התקבלה בוועידה אשר ניסחה את הצהרת האמונה (credo) לאור דעתו.

¹⁰³ הציטוטים להלן לקוחים מ Cousins, N. 1958. *In God We Trust*. New York: Harper and Brothers.

¹⁰⁴ האפיפיור יוחנן פאולוס השני. ד. רוזן, "הדיאלוג היהודי-נוצרי בארצות הברית: חוד החנית". *מחנים* (15), הוצאת מרכז ספיר, ירושלים 2004, עמו' 61 ואילך.

¹⁰⁵ שם. עיינו עוד מאמרו של א. לופז ("ישראל והוותיקן") שם.

התפתחותי המתקדם את בדרך למימוש המלא.¹⁰⁶ בדומה לרמב"ם, סבר גם רבי יהודה הלוי שהדתות שיצאו מהיהדות, דהיינו הנצרות והאסלאם, הינם "הכנה והקדמה למשיח המיוחל אשר הוא הפרי, ובאחרית הימים, בהודותן בו, תהיינה הן פריו והיה העץ כולו אחד."¹⁰⁷ יוצא איפוא, שנוצרים ומוסלמים כאחד הינם שותפים ליהודים בתהליך זה.

¹⁰⁶ מכילתא בלשון ילק"ש מלכים, רמז רכט. עיינו א.א.אורבך, חז"ל- פרקי אמונות ודעות. הוצאת מאגנס, ירושלים 1986, עמ' 16-17.
¹⁰⁷ עמ' 16-17. כוזרי מאמר ד, כ"ג.